

УДК 330.1

К. М. Ромащенко,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
В. О. Денисенко,
ст. викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ТА СЕРЕДЬНОГО КЛАСУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

K. Romashchenko,
Ph.D., assistant professor of economic theory and international economics Department,
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky
V. Denisenko,
Senior Lecturer of economic theory and international economics Department,
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkasy

INTERRELATION OF OWNERSHIP RELATIONS AND THE MIDDLE CLASS IN TRANSFORMATION ECONOMY

У статті визначено, що курс на формування в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки зумовив зміну соціально-економічної структури суспільства. Показано, що проблеми формування та розвитку середнього класу тісно пов'язані з розвитком відносин власності в перехідному періоді. Так, муніципальна власність виступає одним з основних чинників підвищення добробуту населення території, а відповідно і збільшення чисельності середнього класу. Приватна власність є абсолютною цінністю і в такій якості виступає базовою формою щодо похідних від неї форм власності. Важливим елементом державної економічної політики є політика інституційних перетворень, котра й має за мету формування раціональної складної економічної системи шляхом трансформації відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання.

The article states that the formation course of socially oriented market economy in Ukraine has led to changing the socio-economic structure of society. We has shown that the problem of the formation and development of the middle class is closely associated with the development of ownership relations in transition period. Thus, municipal ownership stands as one of the main factor which increasing the welfare of the population of the territory, and therefore it increase the number of the middle class. Private property is an absolute value and in that capacity acts as a basic form of derivative with respect to ownership. An important element of the government's economic policy is the policy of institutional reforms, which also aims at forming a rational complex economic system through the transformation of ownership relations, the implementation of denationalization of the economy, privatization and nationalization of assets and the providing of development of various forms of ownership and management based on their own resources.

*Ключові слова: середній клас, державна власність, приватна власність, муніципальна власність.
Key words: middle-class, state ownership, private ownership, municipal ownership.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринкові перетворення в економіці України, поряд з іншим, припускали кардинальні зміни в системі відносин власності, що мало створити умови для становлення і розвитку так званого середнього класу, який, на думку бага-

тьох вчених, є важливим фактором забезпечення соціально-економічної та політичної стабільності в країнах з розвинутою ринковою економікою. І хоча трансформація відносин власності в Україні здійснюється вже майже двадцять років сформуванню середнього класу досі не вдалося.

Найважливіший соціально-економічний прорахунок проведених перетворень системи власності полягав у тому, що вони слабо були пов'язані з цілями і завданнями формування прогресивної соціальної структури нашого суспільства, з перспективами розвитку певного соціального прошарку населення, який повинен був стати рушієм господарських реформ. Безсумнівно, що у зв'язці "власність-середній клас" далеко не другорядну роль відіграють різні форми власності, без функціонування яких сучасне ринкове господарство навряд чи можливо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування та розвитку середнього класу в цілому вважаються розробленими сучасною економічною наукою, що відображено в численних працях як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Необхідно, перш за все, виділити роботи таких вчених, як М. Вебер, Г. Гегель, Дж. Гелбрейт, К. Маркс, А. Маршалл, Д. Рікардо, а також таких вітчизняних економістів, як Л. Антошкіна, Н.Борецька, І. Бондар, В. Васильченко, Е. Лібанова, А. Саввов, Т. Тресвятська та ін. В їх роботах в основному увага приділяється вибору критеріїв віднесення до середнього класу, серед яких одні автори враховують лише відношення до засобів виробництва, інші — лише роль в суспільній організації праці, розмір отриманого доходу або ж інші характерні риси такі, як рівень освіти і кваліфікації, професійно-кваліфікаційний статус, професійна етика, спосіб життя і навіть самоідентифікація.

Як бачимо, при певній розробленості проблеми сучасною економічною наукою, багато її аспектів залишаються дослідженими недостатньо. Зокрема потрібен аналіз форм взаємозв'язку відносин власності та середнього класу в перехідному періоді.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі системного вивчення взаємозв'язку різних форм власності та соціальної структури суспільства, виявити шляхи підвищення ефективності впливу державної, приватної та муніципальної власності на формування і розвиток середнього класу в умовах системної трансформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Середній клас розглядається вченими в політико-ідеологічному, національно-культурному та інших напрямках [1, с. 43]. Соціально-економічною основою середнього класу є власність. А це означає, що по-перше, ідентифікація середнього класу з класом власників об'єктивно обумовлює необхідність постійного оновлення методології і методики дослідження середнього класу, виявлення відповідних міждисциплінарних зв'язків і відносин.

По-друге, "власницькі" трактування і характеристики середнього класу безпосередньо пов'язані з механізмом господарських мотивацій особи і домогосподарства. В сучасній економічній теорії не є дискусійним питання про функціональну залежність власності і економічної зацікавленості господарського агента в певній творчій діяльності. Без власності, як свідчить світова і вітчизняна практика, механізм господарських мотивацій створити не вдасться. Важливо підкреслити, що в на-

шому розумінні ролі і значення власності у створенні в особи необхідної зацікавленості до творчої діяльності, йдеться про систему форм і видів власності.

По-третє, власність, що розглядається як система форм і видів, забезпечує особі реальну економічну свободу і безпеку. Так, ефект "багатоджерельності" доходів забезпечує дійсну економічну свободу особи. Але не лише. Система власності забезпечує особі певну гарантію її досягнутого прибуткового статусу, закладає основи безповоротності результатів саморозвитку і самореалізації. Економічна свобода і безпека особи, що робить її представником середнього класу, пов'язані також з можливістю диверсифікації людського і інтелектуального капіталу особи.

По-четверте, власність сприяє підвищенню ефективності творчої діяльності середнього класу [2, с. 73]. Відомо, що механізмом господарських мотивацій не вичерпується роль і значення власності в сучасній економіці. Ця творчість має цілий ряд форм свого прояву. Перш за все, власники, як представники середнього класу забезпечують здорову конкуренцію один з одним. Очевидно, що неправові методи конкуренції позбавляють можливості формувати і довготривало зберігати відповідний імідж і репутацію [3, с. 9].

На думку Антошкіної Л. в сучасних умовах істотно актуалізується роль інтелектуальної власності середнього класу. Володіння інтелектуальною власністю забезпечує так звану ноосферну ефективність виробництва. Така "екоекономічна" результативність творчої діяльності середнього класу в даний час все більш стає базисною основою нової якості економічного зростання як такого. Отже, інтелектуалізація підготовки і діяльності середнього класу є найважливішим завданням тих суб'єктів і відповідних суспільних структур, які відповідальні за розробку соціально-економічної політики в цілому [4, с. 26].

На системі власності середнього класу як факторі перетворення економічних інтересів даного класу в його ж політичні цілі наголошує Варнавський В.Г. На його думку економічна свобода і безпека, а також можливість і здатність нарощувати свій прибутковий статус шляхом диверсифікації творчої діяльності дозволяє середньому класу заявляти про себе і в політичному просторі країни [5, с. 110].

Знаючи "власницьку" конструкцію середнього класу, можна виділити конкретні напрями впливу держави на процес формування і економічну реалізацію власності середнього класу. При цьому важливо мати на увазі наступну обставину: будь-який вплив держави на соціально-економічну "матерію" суспільства ряд вчених (Будюк Т.А., Колесникова Є.А. та ін.) розглядають як функціонування державної власності, оскільки механізм такого впливу є не що інше, як процес економічної реалізації власності держави на владні повноваження (точніше — на інститути і виробництво, реалізація яких і є буття державної влади). Держава відповідальна за створення сприятливих інституційних умов, що забезпечують зацікавленість номінальних власників людського капіталу і інших чинників виробництва в організації творчого привласнення цінностей. Для цього вона повинна здійснювати наступні послідовні кроки: здійснювати специфікацію юридичного права власності, що забезпечить доступ до засобів виробництва тих, хто зможе високоефективно налагодити процес виробництва; будь-який суб'єкт економічних відносин не повинен заз-

навати труднощів і мати перед собою "бар'єри", оскільки в іншому випадку творчий потенціал факторів виробництва може залишитися "законсервованим"; здійснювати захист власників факторів виробництва і відповідних юридичних прав від неправових, "форс-мажорних" та інших дій не тільки контрагентів по бізнесу, але й представників офіційної влади.

Ще одна проблема полягає в тому, що специфічним людським фактором виробництва нових інститутів власності є бюрократичний апарат чиновників. При слабкості громадянського суспільства, цей апарат може гальмувати процес формування середнього класу. Так, на думку Мендрула О., чим сильніший середній клас, тим слабша влада бюрократії і, отже, в останньої менше можливостей і повноважень одержувати адміністративну ренту. Очевидно, що відзначені проблеми вимагають неординарних заходів і рішень, ініційованих як самою державою, так і безпосередньо громадянським суспільством [6, с. 43].

Ще однією причиною нечисленності українського середнього класу є об'єктивна неможливість високоефективного економічно реалізувати номінальну власність. Для вирішення даної проблеми важливо здійснити початковий "зсув" деяких традиційних акцентів: рівень і якість життя особи і домогосподарства мають визначатися не декларованістю форм власності в тих або інших цивільно-правових актах держави, а реальною можливістю організувати процес "прибутковості" даної власності. Держава повинна створювати такі інститути, котрі б "залучали" власників людського капіталу і власників інших факторів виробництва у виробничий, а не в "розподільний" сектор національного господарства, припиняли функціонування адміністративного ринку.

Стосовно характеристики економічної влади можна відзначити, що власником владних повноважень є той суб'єкт, який концентрує якусь "критичну масу" певних владних повноважень. У контексті сказаного, "...саме державна влада ... є, по-перше, об'єктом конкурентного доступу для всіх господарських агентів, що здійснюють політичний пошук ренти; по-друге, державна влада стає метою і "конструктивним" задумом функціонування політичного ринку і пов'язаної з ним інституційної інфраструктури. Якщо йдеться про функціональну концепцію держави і державної власності, то саме можливість привласнення і відповідного використання державної влади перетворює політичний ринок в арену жорстокої боротьби політичних груп і партій. Пояснюється це тим, що всі інші сфери відносин привласнення особистих, приватних і суспільних благ є похідними від привласнення державної влади, яка створює "правила гри" і через цю обставину завжди має велику "переговорну силу" [7, с. 78].

У той же час, дискусійним є положення про важливість і значущість саме приватної власності у вирішенні завдань всебічного розвитку особи і, відповідно, становлення середнього класу. Вітчизняні автори розглядають соціально-економічні витоки середнього класу безпосередньо в контексті розвитку власності. При цьому введено в науковий обіг поняття "клас середніх власників", під яким пропонується розуміти "...деякий соціально-економічний "шар" суб'єктів власності на різні види капіталу; причому економічна реалізація даної власності здійснюється в умовах високоефективних інститутів і забезпечує не тільки розширене індивідуальне відтворення, але і зацікавленість відповідних влас-

ників в збереженні основ існуючої господарської і суспільно-політичної системи. Вочевидь, лише при зазначених обставинах особа або домогосподарство може самоідентифікувати себе з середнім класом" [8, с.109].

Зазначене положення націлює на те, щоб виявленню ролі приватної власності в розширеному відтворенні середнього класу розглядалося в єдності і в контексті розвитку системи власності як такої. Тому, якщо виходити з того, що "клас середніх власників" є учасником різних форм і видів власності, що і робить даних власників середнім класом як таким, то ми можемо констатувати, що: "клас середніх власників" як соціально-економічна онтологія середнього класу включає і "клас приватників-власників", що є лише одним з базисних основ даного середнього класу.

Представники даного класу є, або повинні бути суверенними власниками свого приватного трудового і інтелектуального капіталу. Саме в капіталі матеріалізується приватна власність людини як особи, причому стратегічні позиції тут займає власність на інтелектуальний капітал і відповідні здібності [9, с. 68]. Формування класу "середніх" приватників-власників не може здійснюватися поза сферою вирішення проблем становлення соціально орієнтованої економіки в цілому, а так само поза проблемами розвитку соціальних відносин як таких. Це пояснюється тим, що теоретичним базисом формування соціальних основ ринкових реформ є концепція соціальної ринкової економіки [10, с.111]. Соціально-орієнтована економіка служить і особі, і суспільству. Причому сам ринок "байдужий" до більшості соціальних проблем, що об'єктивно обумовлює необхідність активної соціальної політики держави. Очевидно, що всі аспекти соціальних завдань повинні розглядатися в органічній єдності, а соціальне партнерство стає найважливішим чинником їх високоефективного вирішення.

Вітчизняна і зарубіжна практика довела, що стійкою може бути тільки та система власності і привласнення, яка включає і об'єднує різні соціально-економічні, соціально-побутові, соціально-національні і інші устрої і форми організації життєдіяльності. Їх сукупність повинна бути достатньою для реалізації різних сторін потенціалу країни і її народу і забезпечення інтересів всіх соціальних верств. Виникаюча система диверсифікованого привласнення приватних благ позитивно позначається і на процесах розвитку суспільства. Тут, поза сумнівом, зростає якість соціальної захищеності особи, що формує основу соціальної стабільності нації, визначальної перспективи розвитку всієї соціально-економічної системи [11, с.11].

У нашому суспільстві повинне утвердитися розуміння і переконання того, що суспільство вище за державу, що правова держава є "виробничим" результатом дієздатного громадянського суспільства. Поза рамками саме такого розуміння взаємозв'язку суспільства і держави перспективи формування і розвитку класу середніх приватників-власників навряд чи представляються реальними [12, с.17]. Водночас, клас середніх приватників-власників повинен бути активним учасником підприємницької діяльності у сфері малого і середнього бізнесу.

На сьогоднішній день середній клас може активно формуватися в процесі ефективного використання муніципальної власності. Сутність даної власності пов'язана з розвитком і становленням місцевого самоврядування. Муніципальна власність виражає відносини між членами співтовариства з приводу розпорядження, володіння і користування землею, природними ресурса-

ми, рухомим і нерухомим майном, що знаходиться у власності цього співтовариства.

Проведення муніципальної економічної політики неможливе без наявності закріпленої за органами місцевого самоврядування власності. Муніципальна власність виступає основним елементом функціонування місцевого господарства. Тобто можна сказати, що муніципальна власність — це відносини між суб'єктами даної територіальної системи по спільному володінню, користуванню і розпорядженню природними ресурсами, виробничими і соціальними комплексами для забезпечення умов безперервного відтворення даної системи [13, с. 80].

Муніципальна власність має використовуватись для задоволення потреб населення муніципального утворення. Розглянемо муніципальну власність за ознакою її участі в стадіях відтворювального процесу: по-перше, вона бере участь у виробництві суспільних благ, необхідних місцевому співтовариству; по-друге, муніципальна власність, бере участь в процесі розподілу суспільних благ, необхідних для відтворення населення муніципального утворення [14, с. 211].

Муніципальна власність характеризується наявністю багатосуб'єктних відносин, до складу яких входять відносини між населенням території і органами місцевого самоврядування; між населенням і муніципальними підприємствами, установами; між муніципальними підприємствами, установами і органами місцевого самоврядування; відносини органів місцевого самоврядування з державною владою. Всі суб'єкти є учасниками забезпечення процесу відтворення суспільних благ, але кожний з них має свою мету: населення — споживання благ, задоволення потреб життєзабезпечення; муніципальні підприємства — отримання соціальних, економічних, фінансових вигод; органи місцевого самоуправління — забезпечення необхідних умов процесу відтворення суспільних благ [15, с. 129].

З позицій забезпечення соціально-економічного розвитку міста можна виділити декілька основних функцій муніципальної власності:

- забезпечення розвитку соціальної інфраструктури. Кількісне зростання об'єктів, що забезпечують життєдіяльність місцевого співтовариства (особливо в соціальній сфері), створення додаткових робочих місць;
- поповнення доходів місцевого бюджету за рахунок орендного використання муніципальної власності, передачі майна на баланс господарюючим суб'єктам і отримання прибутку від ведення цими суб'єктами, господарської діяльності [16, с. 217].

Тобто, основною функцією муніципальної власності є формування економічного базису для забезпечення процесу, який сприятиме розвитку і реалізації соціально-економічних інтересів населення окремої території. Для більшої ефективності цього процесу муніципалітетам слід шукати можливості розвитку місцевих територіальних утворень шляхом ефективного використання муніципальної власності. Розробка ефективного механізму управління муніципальною власністю повинна бути направлена на отримання можливих нематеріальних результатів у вигляді:

- кількісного і якісного приросту об'єктів, що забезпечують життєдіяльність місцевого співтовариства і зростання об'ємів і якості вироблених ними продукції і послуг;
- утворення додаткових робочих місць;
- зміцнення конкурентного середовища і, як наслідок, зниження цін на споживчому ринку товарів і послуг.

Відносно самостійне людське співтовариство, що веде спільну життєдіяльність в історично певних територіальних умовах (муніципалітет) знаходиться в органічній єдності через відносини муніципальної власності і середнього класу. Муніципальна власність є основоположним елементом реалізації економічних інтересів жителів міста [17, с. 174]. Ефективність управління муніципальною власністю може бути визначена через зміну якості життя населення муніципального утворення. Середній клас є найадекватнішим носієм і виразником суспільних інтересів, стабілізатором економічного і соціального розвитку місцевого суспільства і прихильником соціального партнерства [18, с. 37].

Раціональне використання власності муніципальних утворень служить базою для формування соціальних програм розвитку території, подолання бідності, розвитку інтелектуального і економічного потенціалу муніципалітету.

Приватна власність є абсолютною цінністю і в такій якості виступає базовою формою щодо похідних від неї форм власності (за винятком суспільної, що виникає на відповідних етапах розвитку людства). Оскільки людина — природно-соціальна істота, вона належить собі і є (приватним) власником даних їй від природи знарядь праці (до них, зокрема, належать органи тіла людини, інтелект тощо). У країнах з розвинутою ринковою економікою загальною тенденцією еволюції відносин власності стає поступовий перехід від відносин приватного до відносин асоційованого привласнення, причому не лише в бізнесі, а й у сфері державної політики.

Державна власність опановує ті сфери економіки, де приватний сектор через ряд причин (низька прибутковість, значні розміри капіталовкладень та терміни їх окупності, великий ризик або його невизначеність) не бажає або не може брати участі. Проте головне її призначення полягає в перерозподілі певної частини вироблених у суспільстві благ, що надходять до бюджету у вигляді податків, різного роду платежів, та їх наступному спрямуванні на задоволення життєво необхідних суспільних потреб — розвиток соціальної інфраструктури, охорону навколишнього середовища, соціальне забезпечення населення.

ВИСНОВКИ

Отже, середній клас — це соціальна страта суспільства, що бере участь у всіх формах і видах власності, і ідентифікувати даний клас тільки або переважно з приватною власністю не правомірно. Оскільки соціально-економічною основою середнього класу є його система власності, можна виділити конкретні напрями дії держави на процес формування і економічної реалізації даної власності. При цьому всяку дію держави на соціально-економічну "матерію" суспільства ми розглядаємо як функціонування державної власності. Завдання держави в цьому випадку полягає у створенні сприятливих умов, що забезпечують зацікавленість номінальних власників людського капіталу і інших факторів виробництва в організації творчо-трудоного привласнення цінностей.

Муніципальна власність виступає одним з основних чинників підвищення добробуту населення території. Засоби від реалізації об'єктів даного виду власності дають можливість фінансування конкретних місцевих програм, а згодом і розвитку інноваційного потенціалу муніципального співтовариства. Раціональне використання власності

муниципальних утворень служити базою для формування соціальних програм розвитку території, подолання бідності, розвитку інтелектуального і економічного потенціалу муніципалітету, а також формування середнього класу як основи соціальної стабільності суспільства.

Література:

1. Навроцька Н.А. Економічні закономірності розвитку середнього класу: дис. канд. екон. наук / Донецький національний ун-т. — Донецьк, 2004. — 220 с.
2. Лучко Т.І. Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації: дис. канд. екон. наук / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2005. — 170 с.
3. Сухачов С. Активний власник — ключова фігура в механізмі трудових відносин // Вісник НАН України. — 2001. — № 8. — С. 9—16
4. Антошкіна Л. Соціальний статус середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 6. — С. 24—27.
5. Варнавский В.Г. Государство и бизнес: формы и стратегии взаимодействия // МЭМО. — 2006. — № 11. — С. 104—117.
6. Мендрул О. Про неоднозначність процесів концентрації власності // Економіст. — 2005. — № 4. — С. 43.
7. Денисюк О. Реформування системи власності // Економіст. — 2005. — № 5. — С. 77—79.
8. Коршунов В.В. Собственность в формировании социально ориентированной экономики: Монография. — М.: Граница, 2002. — 187 с.
9. Архангельський Ю., Алексєєв А., Радзівський О. Про вибір форм власності в контексті економічної ефективності приватизації в Україні // Економіка України. — 2005. — № 1. — С. 65—72.
10. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. — К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2004. — 320 с.
11. Либанова Э. Проблемы среднего класса как политической и социально-экономической категории // Экономист. — 2005. — № 7. — С. 11—12.
12. Павлишенко М. Демократизація власності — основа демократизації суспільства // Економіка України. — 2006. — № 9. — С. 12—25.
13. Кравченко В., Пітнік М., Салій І. Основи муніципального менеджменту: навч. посібник. — К.: Атіка-Н, 2003. — 304 с.
14. Мельник А.Ф., Монастирський Г.Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2007. — 476 с.
15. Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: монографія. — К.: МАУП, 2004. — 432 с.
16. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення: монографія / За ред. А.Ф. Мельник — Тернопіль: Економічна думка, 2003. — 608 с.
17. Адамов Б.І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст. — К.: Грот, 1998. — 216 с.
18. Мельник А.Ф., Монастирський Г.Л., Дудкіна О.П. Муніципальний менеджмент: навч. посібник / За ред. д. е. н., проф. А.Ф. Мельник. — Тернопіль: Економічна думка, 2005. — 416 с.

References:

1. Navrots'ka, N. A. (2004), "The economic laws of development of the middle class", Ph.D. Thesis, Economic theory, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine.
 2. Luchko, T. I. (2005), "The economic fundamentals of the middle class in the market transformation", Ph.D. Thesis, Economic theory, Kharkiv National University V.N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.
 3. Suhachov, S. (2001), "Active holder — a key figure in the mechanism of labor relations", Visnyk NAN Ukrainy, vol. 8, pp. 9—16.
 4. Antoshkina, L. (2005), "The social status of the middle class in Ukraine", Ukraina: aspekty pratsi, vol. 6, pp. 24—27.
 5. Varnavskiy, V.H. (2006), "Government and business: forms and strategies of interaction", MJeMO, vol. 11, pp. 104—117.
 6. Mendrul, O. (2005), "On the ambiguity of process ownership concentration", Ekonomist, vol. 4, p. 43.
 7. Denysiuk, O. (2005), "Reform of the property", Ekonomist, vol. 5, pp. 77—79.
 8. Korshunov, V.V. (2002), Sobstvennost' v formirovaniy sotsyal'no oryentirovannoy ekonomyky [Ownership in the formation of socially oriented economy], Granica, Moskva, Rossiya.
 9. Arkhanhel's'kyj, Yu. Aleksieiev and A. Radziiev's'kyj O. (2005), "On the choice of ownership in the context of the economic efficiency of privatization in Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 1, pp. 65—72.
 10. Pasternak-Taranushenko, H.A. (2004), Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiia zabezpechennia [The economic security of the state. Methodology providing], Kyiv's'kyj ekonomichnyj instytut menedzhmentu, Kyiv, Ukraina.
 11. Libanova, Je. (2005), "Problems of the middle class as a political and socio-economic categories", Jekonomist, vol. 7, pp. 11—12.
 12. Pavlyshenko, M. (2006), "The democratization of property — the basis of democratic society", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 12—25.
 13. Kravchenko, V. Pitnyk, M. and Salij, I. (2003), Osnovy munitsypal'noho menedzhmentu [Basics of Municipal Management], Atika-N, Kyiv, Ukraina.
 14. Mel'nyk, A.F. and Monastyr's'kyj, H.L. (2007), Upravlinnia rozvytkom munitsypal'nykh utvoren': teoriia, metodolohiia, praktyka, [Management of municipalities: theory, methodology, practice], Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraina.
 15. Kujbida, V.S. (2004), Pryntsypy i metody diial'nosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Principles and methods of local government], MAUP, Kyiv, Ukraina.
 16. Mel'nyk, A.F. (2003), Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm rozvytku rehionu: transformatsijni protsesy ta ikh instytutsijne zabezpechennia [Organizational-economic mechanism of development of the region: the transformation processes and institutional support], Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraina.
 17. Adamov, B.I. (1998), Orhanizatsijno-ekonomichni osnovy upravlinnia rozvytkom mist [Organizational and economic foundations of urban development], Hrot, Kyiv, Ukraina.
 18. Mel'nyk, A.F. Monastyr's'kyj, H.L. and Dudkina, O.P. (2005), Munitsypal'nyj menedzhment [Municipal management], Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraina.
- Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.*